

DOI: 10.36719/AEM/2007-2019/49/16-19

Zərifə İsmayıl qızı Avilova
Zərifə Bayram qızı Məmmədova
Azərbaycan Tibb Universiteti

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ DİLİNİN İNKİŞAFI TARİXİNDƏ İMADƏDDİN NƏSİMİNİN TUTDUĞU MÖVQE

Açar sözlər: İmadəddin Nəsimi, poeziya tarixi, ədəbi dil, sufilik

Key words: İmadəddin Nasimi, Poetry History, Literary Language, Sufism

Ключевые слова: Имададдин Насими, история поэзии, литературный язык, суфизм

Orta dövr Azərbaycan ədəbiyyatının ən qüvvətli nümayəndələrindən biri də İmadəddin Nəsimidir. Onun əsl adı Seyid Əlidir, Nəsimi təxəllüsüdür. Yaradıcılığının əvvəllərində isə o, “Hüseyni” və “Seyyid” təxəllüsləri ilə də şeirlər yazmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Nəsimi “Şirvani” nisbəsi ilə də tanınır. O, 1369-cu ildə Şamaxı şəhərində anadan olmuşdur. İlk təhsilini Şamaxıda almış, dövrün bütün elmlərini – dinlərin tarixini, məntiq, tarix, ədəbiyyat, astronomiyayı öyrənmiş, Yaxın və Orta Şərq poeziyasına yaxından bələd olmuşdur.

Hələ gənc yaşlarında Nəsimi X əsrdə Bağdadda dara çəkilmiş Həllac Mənsur Hüseyninin sufi görüşlərini təbliğ etmiş və ilk şeirlərini “Hüseyni” təxəllüsü ilə yazmışdır.

XIV cü əsrin sonlarında Azərbaycanda da geniş yayılmış hürufi təşkilatları ilə əlaqə saxlamışdır. 1386-cı ildə Nəsimi hürufiliyin banisi olan Fəzlullah Nəimi ilə görüşüb onun ideyalarını bəyənməmiş və ömrünün sonuna qədər öz şeirləri ilə bu ideyaları müxtəlif xalqlar arasında təbliğ etmişdir. Bu vaxtdan etibarən Nəsiminin təxəllüsünə oxşayan Nəsimi təxəllüsünü qəbul etmişdir.

1394-cü ildə Nəimi edam edildikdən sonra onun vəsiyyətnaməsinə əsasən Nəsimi əvvəlcə Təbrizə getmiş, sonra bir müddət Anadoluda yaşamışdır. O, bu ölkələrdə də daima hürufilik ideyalarını yaymaqla məşğul olduğu üçün dəfələrlə zindana salınmışdır.

Azərbaycan dilinin inkişafı tarixində İmadəddin Nəsiminin tutduğu mövqe xüsusilə böyükdür. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi bir dövr açmış Nəsiminin dili yaranmaqda olan orta əsr türk ədəbi dilinin sonrakı inkişafına da güclü təsir göstərmişdir.

Nəsiminin hürufi şeirləri nəinki Azərbaycan şeir dilini, o cümlədən Anadolu təkkə şeirini və bektəşilik kimi məşhur təriqətin formalaşmasına güclü təsir göstərmişdir. Nəsiminin əsas xidmətlərindən biri “Türkçülük” və “Türk dilçiliyi” sahəsində olmuşdur. Bu sahədə də onun xidmətləri misilsizdir. Nəsimi zəmanəsinin ən böyük şairi və türk ədəbiyyatının əzəmətli şəxsiyyəti olmuş, ərəb, fars dillərini mükəmməl bilmiş, türkcə və farsca şeir “Divan”ı yaratmışdır. Yaşadığı zamanda ən qüvvətli siyasi şəxsiyyət olub. O, öz ana dilinə və mənsub olduğu millətinə də ürəkdən bağlı olmuşdur.

Nəsiminin dövründə farsca şeir yazmaq bir ənənə rəmzi olsa da, o, türk dilinə şeirlər yazmaqla öz ana dilinin üstünlüklərini əyani şəkildə sübut etmişdir. Çox qısa bir zamanda Türkiyədə və İranda o qədər məşhurlaşmışdır ki, türkiyəli və azərbaycanlı şairlər onun şeirlərinə nəzirələr yazmış, onun soyadını təxəllüs kimi qəbul edənlər də olmuşdur. Kul Nəsimi kimi.

Türk aləmində yaranmış qədim əbədi bədii təfəkkürlə bilavasitə əlaqədə inkişaf edən Nəsimi yaradıcılığının qüdrəti onun şeir dilində öz əksini tapmış, tarixin ən dərin köklərindən qidalanaraq, söz sənətinin yaranmasına nail olmuşdur. Nəsimi şeirlərində, bədii üslubda, fəlsəfi təfəkkürdə bir ənənə yaratdığı kimi dildə də ənənə yaradaraq özündən sonra gələn bütün sənətkarlara təsir göstərmişdir.

Nəsiminin bədii sənətkarlığı hər zaman üçün mübariz ruhlu üsyankar şeirləri, fəlsəfi və ictimai məzmunlu əsərləri yeni istiqamətdə yaranan klassik Azərbaycan şeirinə ruh vermiş, onu daha da canlandırmışdır. Bu istedadlı sənətkarın çoxcəhətli və rəngarəng yaradıcılığı bir tərəfdən Azərbaycanda ictimai fikrin inkişafı tarixinin istiqamətlənməsinə xidmət etmiş, digər tərəfdən isə Azərbaycan dilini yeni zirvələrə yüksəltmişdir. Bununla da Nəsimi Azərbaycan dilini - (türk dilini) fəlsəfi təfəkkürün ən incə nöqtələrini ifadə etməyə qadir olduğunu sübuta yetirmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində yeni bir mərhələnin əsasını qoyan Nəsimi şeiriyyəti türk dillərində yaranan qədim və orta əsr ədəbi abidələrinin ənənəsini davam etdirmiş və klassik Azərbaycan bədii dilinin təməlini qoymuşdur.

Azərbaycan ictimai türk tarixində görkəmli yer tutan, onun inkişafında böyük rol oynayan Nəsimi öz əsərlərində işlətdiyi sözlərlə dilin zənginliyinin əsas meyarı olan fikir zənginliyinə xüsusi diqqət yetirmişdir.

O, öz şeirlərində sadə sözlə böyük bir ideyanı tərənnüm etmişdir, sözlər vasitəsilə fikir incəliyini, məzmun dərinliyini göstərə bilmişdir.

Unutmaq olmaz ki, Nəsiminin dili (leksikası) **Azərbaycan ədəbi dilinin**, xüsusilə onun bədii qolunun keçmiş olduğu altı əsrlik tarixi izləmək üçün zəngin material verir.

Azərbaycan dilinin formalaşmış ədəbi normalar əldə etdiyi bir dövrdə yaşayıb-yaradan Nəsimi, şübhəsiz ki, **ədəbi dilimizin xüsusiyyətlərini** öz əsərlərində əks etdirmiş, onun sabitləşməsinə və inkişafına ciddi təsir göstərmişdir.

Nəsimi əsərlərində işlətdiyi yüzlərlə xalq ifadələri, birləşmələr və məsəllər bir daha sübut edir ki, onun dili xalq ifadə vasitələrinə əsaslanaraq yaranan ədəbi dil normaları ilə əlaqədardır və onun bilavasitə təzahürüdür. Bu gün belə müasir dilimizdə işlənən atalar sözləri və məsəllər Nəsimi dilinə xas xüsusiyyətlərdəndir.

Nəsimi öz əsərlərində işlətdiyi xalq ifadələrini sənət süzgülündən keçirərək onların tərəvətini saxlamış, milli koloritini mühafizə edərək daha da canlandırmışdır. Xalq yaradıcılığı incilərini ədəbi-bədii dil normaları çərçivəsində işlədən şair onların ifadə etdiyi geniş, dərin və incə mənələrə xüsusi diqqət yetirmişdir. Əsasən nəsihət xarakterli əsərlərində, qəzəl, rübai, məsnəvi və qəzəllərində işlətdiyi məsəllər, atalar sözləri Nəsiminin ibrətəmə fikirlərini daha obrazlı ifadə edir.

Nəsimi “Divan”ından verilmiş aşağıdakı misralara və beytlərə nəzər salaq:

Heç bir gün olmaz gecəsiz, heç bəhər qəmsiz olmaz,
Şöylə yanar cigərimdə, ey sənəm, eşqin odi
Kim, yandırur şöləsindən həm quru, həm yaşlar
Doğru söz doğrulara acı dəgül.

Hər qanda şam olursa, ardınca sübhəməndür.
Bu səltənəti imarətə eşq ilə təkyələnmə kim,
Beş gen imiş bu dünyənün səltənəti imarəti.
Sənsüz cahanü can çün əşbah imiş məsəldə.
Cansuz bədən dirilməz, gör kim, bu nə məsəldür.
Çün hər nə kim, əkərsən, ani biçərsən, axir.
Ey Nəsimi, sən fələkün gərdeşindən qəm yemə,
Şadiliq ənduh ilən var, həm qızılgül xar ilən.
Naqis vücudə hər dəm nöqsan gəlür həmişə
Cəhd eylə kamil ol kim, gəlməz kəmalə nöqsan.
Qoy keç bu dünyanın varın, bu mürdardan yuyun, arın,
Nəgah bir gün əcəl yeli urur ömrün çırağına.
Söz ilə cahilin dili alim önündə bal ola,
Mərifəti nə söyləyə, olmayan əhli-mərifət.

Bu növ məsəllərlə bərabər, Nəsiminin fədakarlığı, şəxsi mətinliyi və mübariz ruhu ilə əlaqədar ifadələr şairin öz əsərlərindən xalq dilinə keçmiş, hikmətli sözlər kimi dillər əzbəri olmuşdur. Şairin:

Məndə sığar iki cahan, mən bu cahanə sığmazam,

– misrası və sonralar:

Zahidin bir barmağın kəssən, dönüb həqdən qaçar,
Gör bu miskin aşıqi sərpa soyarlar, ağrımaz.

– beyti daha səciyyəvidir.

Xalq saf və büllür çeşməsindən həyat suyu içən Nəsimi onu yetişdirən, tərbiyələndirib boya-başa çatdıran, xalqına xidmət etməyi özü üçün ən yüksək vəzifə hesab etmişdir. O, ana dilində yazdığı əsərləri ilə xalqına olan məhəbbət və sədaqətini bir daha sübuta yetirmişdir. Nəsimi ərəb və fars dillərinin klassik şeir üslubunun hakim kəsildiyi bir dövrdə xalq yaradıcılığından qidalanaraq öz əsərlərini doğma Azərbaycan dilində yazmış, bu dilin imkanlarını aşkara çıxarmışdır. Məhz buna görə də heç təsadüf deyildir ki, Nəsimi əsərlərinin əsasını, onun təməlini məhz Azərbaycan sözləri və ifadələri təşkil edir. Bunu Nəsiminin Azərbaycan dilində olan “Divan”ına daxil olan şeirləri də təsdiq edir.

Bədii dilin **sadəliyi**, **aydınlığı** və **xəlqiliyi** etibarilə də Nəsiminin lirikası sələflərindən və xələflərindən fərqlənir. O, öz şeirləri ilə Azərbaycan dilinin zənginliyini, sadəliyini, aydın, zərif, musiqili bir dil olduğunu, eyni zamanda geniş poetik imkanlara malik olduğunu nümayiş etdirmişdir.

Nəsimi öz ideyalarını, hürufi fikirlərini xalqa çatdırmaq üçün sadə, aydın bir dildə yazmağa üstünlük vermişdir. Bununla da Nəsimi klassik poeziyanı xalqa daha da yaxınlaşdırmışdır. Onun (XIV-XV əsrdə) elə şeirləri vardır ki, həmin şeirlərin dilinin sadəliyi, aydınlığı baxımından XVIII əsrdə yazılmış şeir nümunələri

ilə müqayisə etmək mümkündür. Məlum olduğu kimi, XVIII əsr xalq dilinin poeziyada hakim mövqeyə çatdığı bir dövr idi.

Bununla da belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, Nəsiminin şeirləri Azərbaycan ədəbiyyatında farsdilli poeziya ilə Molla Pənah Vaqif lirikası arasında möhkəm bir körpüdür. Nəsiminin qəzəlləri dilinin sadəliyinə görə hətta XX – XXI əsrlərin şeir nümunələrinə bənzəyir.:

Cananı mənim sevdiyimi can bilir ancaq,
Könlüm diləyin dünyada canan bilir ancaq.
... Könlüm gəmisin qərq edə gör eşq dənizinə
Kim, bu dənizin bəhrini ümman bilir ancaq.
Heç kimsə Nəsimi sözünü kəşf edə bilməz,
Bu, quş dilidir, bunu Süleyman bilir ancaq.

Şairin bu qəbildən olan qəzəllərinə məqtə beytindəki müəllifin adının yerinə XX əsrdə yaşayıb-yaşayan şairlərimizdən hər hansı birinin adı yazılsa, dilin sadəliyi, aydınlığı və saflığı baxımından heç kim buna şübhə ilə yanaşmaz.

Nəsimi özündən bir əsr əvvəl ilk dəfə ana dilində - Azərbaycan dilində şeir yazmış, cəmi üç-dörd qəzəli bizə gəlib çatmış İzzəddin Həsənoğlunun başladığı o şərəfli işi – anadilli şeir yaratmaq üçün cəsarətlə davam etdirmiş, bununla da ən sərfəli bir missiyanın həyata keçirilməsinə nail olmuşdur.

Ədəbiyyat:

1. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş sərləri. 2 cildə, II c. Bakı, Lider, 2004.
2. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası. İmadəddin Nəsimi, V cild, Bakı, Elm, 1985.
3. Həmid Araslı. İmadəddin Nəsiminin həyat və yaradıcılığı. Bakı, Azərənəşr, 1972.
4. Həmid Araslı. Fədakar şair – İmadəddin Nəsimi. Bakı, 1942.
5. Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsimi. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Bakı – “Elm” – 2019.

The position of İmadəddin Nasimi in history of Azerbaijan's literal language

Summary

Nasimi lived during the period when the Azerbaijan language had been developing. İmameddin Nasimi influenced the developing of the Azerbaijan language. He described all these development in his works.

Nasimi was born 1369 in Shamakhi, he got his primary and secondary education in his native town. He studied at all times, the was a acquainted the poetry Near and Midde East.

At the end XIV century he had connectious with some societies.

He had unbonded assistand in the development of the language. He had some influences to the improvement of classical Azerbaijan literature. He enriched the language his own language.

He practiced there words in his poems. It is unforgettable that Nasimi language tode his best place in the literature. Today we use his sayings in own language.

Nasimi`s expressions are famous our nowadays speech. National creativity are improved according to his sources of literature. The great poet described his moral admonitions in his rubai. In this article are told about Nasimi`s role in the development of Azerbaijan literary language. At the same time some sample are given from his poem of “Divan”.

Позиция Имадеддина Насими в истории развития азербайджанского литературного языка

Резюме

Насими жил и творил в период формирования азербайджанского языка и его языковых норм. Поэт в своих произведениях отразил особенности литературного языка, оказал серьёзное влияние на его развитие.

Насими родился в 1369-ом году в Шемахе, начальное образование получил на родине. Насими изучил все науки своего времени, был хорошо знаком с поэзией среднего и Дальнего Востока.

Он поддерживал связи с широко распространённой в конце XIV века хуруфистскими организациями. Позиция Насими в истории развития азербайджанского языка особенно велика. Язык Насими, открывший особую эпоху в классической азербайджанской литературе, оказан сильное влияние на последующее развитие зарождающегося тюркского литературного языка средних веков. Насими, сыгравший большую роль в развитии истории Азербайджана, особое внимание уделял в своих произ-

ведениях богатству используемых слов. Он в своих стихах выражал простыми словами высокие идеи, с помощью слов он смог показать тонкость мысли, глубину содержания.

Нельзя забывать, что язык Насими даёт ценный материал для изучения азербайджанского литературного языка, его истории на протяжении шести веков. Используемые в произведениях Насими сотни народных выражений, сочетаний ещё раз доказывают, что его язык является олицетворением литературных норм. Пословицы и поговорки, употребляемые в современном языке, характерны для языка Насими.

Насими, используя народные выражения, сохраняя их особенности и национальный колорит, придал им ещё большую живость. Поэт придавал большое внимание широкому, глубокому и тонкому значению слов, используемых в рамках литературного языка. Пословицы и поговорки, произведения назидательного характера, рубай, газели придают мыслям Насими большую образность.

В этой статье рассматриваются заслуги Насими в развитии азербайджанского литературного языка в то же время здесь представлены стихотворные отрывки из «Дивана».

Rəyçi: dos.X.Məhərrməva